

Dames en heren,

Tweeëneenhalf jaar intensief werken aan de Zuidvleugel. Hoe kan ik dat samenvatten in het kwartier dat we mij hebben gegeven, aan het slot van deze eindmanifestatie van Atelier Zuidvleugel?

Hopelijk vergeeft u het mij, wanneer ik iets meer tijd nodig blijk te hebben!

CONTEXT

De aanleiding

In 2000 wordt het Bestuurlijk Platform Zuidvleugel opgericht, in een poging tot verdere samenwerking van overheden boven het stadsregionaal niveau.

Dat wordt des te meer van belang met de lancering van de Nota Ruimte en het rijksbesluit, dat ook een gecoördineerde rijksinzet op vleugelniveau gewenst is. Er komt een programmaminister die als aanspreekpunt voor de Zuidvleugel geldt.

In 2004 neemt Joost Schrijnen, dan directeur Ruimte en Mobiliteit bij de Provincie Zuid-Holland, het initiatief voor het Zuidvleugelatelier.

Het atelier moet een vrije, op de ruimtelijke opgave gerichte opdracht krijgen en een onafhankelijke positie innemen ten opzichte van het bestuurlijke krachtenveld.

Met een van tevoren bepaalde houdbaarheidsdatum van twee jaar is het atelier een experiment, waarin behalve de Provincie Zuid-Holland ook andere overheden en maatschappelijke partijen wordt gevraagd te participeren. Het atelier moet een plaats krijgen op de rand van de provincieorganisatie, zowel naar buiten gericht als verbonden met de organisatie van de provincie,

Naast de provincie Zuid-Holland nemen de gemeenten Den Haag en Rotterdam en het ministerie van VROM plaats in de programmaraad van het atelier.

Vlak voor de zomer van 2005 opent Atelier Zuidvleugel haar deuren.

Het Bestuurlijk Platform Zuidvleugel heeft enkele maanden eerder een stevig programma van 10+3 Zuidvleugelprojecten uitgebracht, met uitgesorteerde verantwoordelijkheden, waarmee met goed fatsoen de programmaminister van de Zuidvleugel kan worden opgezocht.

Waarom is het atelier dan nog nodig?

De opdracht

De opdracht geeft aan:

- Er is te weinig uitwisseling en samenhang tussen plannen van verschillende schaalniveaus;
- Er is nog te weinig kennis en ervaring met het ontwerpen en programmeren van de Zuidvleugel en het concept van de netwerkstad;

- De verkenning van programma's en ruimtelijke oplossingen voor de langere termijn moet meer aandacht krijgen.

Wat opvalt, is dat er in de opdracht vooral over het proces wordt geschreven. Het bij elkaar brengen van mensen, het koppelen van verschillende lagen en plannen en het inspireren van de partners.

Maar wat is de inhoudelijke opgave van het atelier?

De opgave

Er geen reden om tevreden te zijn over de successen en het rendement van de Nederlandse ruimtelijke ordening van de laatste decennia.

Wie het dagelijkse nieuws volgt, eergisteren nog op de voorpagina van de NRC, kan niet anders dan tot de conclusie komen dat de Randstad, en daarmee zeker ook het zuidelijke deel, is vastgelopen, uitgewoond en ingezakt.

Het dagelijkse leven wordt blijkbaar steeds pregnanter met de gevolgen van de afwezigheid of het niet functioneren van planning geconfronteerd.

De problemen zijn in 'het westen des lands' grotendeels hetzelfde en, als we Wim Derksen mogen geloven, terug te voeren op een *mismatch* tussen naoorlogse ideaalbeelden van ruimtelijke ordening en de realiteit van een complexe stedelijke omgeving.

Terwijl het emblematische beeld van een stad met een afwezig centrum, de Randstad, nog steeds als wenkend perspectief van de Hollandse maakbaarheid aan de horizon staat, laat het planningsapparaat dat voor de uitvoering van het concept verantwoordelijk was beangstigende scheuren zien.

Pogingen aan het eind van de vorige eeuw om Plesmans waanbeeld door een ander paradigma te vervangen, die van een min of meer samenhangende polynucleaire stad, zijn gestrand in bestuurlijke spraakverwarring en politieke ambitie, zonder wezenlijke bijdrage aan het organiserende vermogen van de planningsmachine. Het apparaat dat voortbouwend op vijf eeuwen optimisme in de naoorlogse periode haar *finest hour* beleefde, loopt vast in een te lange ontkenning van een boze werkelijkheid, waarin belangen niet langer naast elkaar geschikt kunnen worden, maar waarin ze vurig elkaar ontkennend, door en over elkaar heen steken.

Ruimtelijk concurreren

De panacee leek te komen van de Internationale Concurrentie Positie.

De internationale rangorde van regio's, waarin - al naar gelang het publiek en de situatie - bewezen kan worden dat we of in de top-10 of - en dat horen we vaker - bij de voorlaatsten behoren.

Inmiddels heeft het omhoog werken in deze rangorde zelfs zo'n topprioriteit gekregen, dat de criteria waarop deze lijstjes zijn gebaseerd naarstig worden onderzocht op bruikbaarheid voor ruimtelijke sturing.

Natuurlijk, de wereldwijde economische openheid maakt het noodzakelijk dat landen, regio's en steden ook ruimtelijk competitief zijn.

Maar de feitelijke effecten van een goed georganiseerd gebied hebben waarschijnlijk maar zeer ten dele te maken met het economisch rendement.

Wie de economische motieven goed tegen het licht houdt, ziet ook dat het dikwijls draait om vestigingsvoorwaarden die meer te maken hebben met het prettig kunnen leven, met de zachte kenmerken van de ruimtelijke inrichting. Achterlandverbindingen en uitbreidingsruimte voor industrie en kantoren worden zelden meer *an sich* opgevoerd.

Met het teruglopen van de bevolking - tijdens de looptijd van Atelier Zuidvleugel kwam de historische mededeling dat voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid de totale bevolking van de Provincie Zuid-Holland was teruggelopen - valt zelfs te verwachten dat het aantrekken en behouden van mensen in dit deel van de wereld wel eens spoedig van levensbelang kan worden.

Voor een koers in onze ruimtelijke opgave zijn we er daarmee nog niet. De zachte factoren worden sterk beïnvloed door de specifieke ruimtelijke situatie die we aan treffen.

Netwerkstad

Wie bij de Slegte in oude Bosatlassen bladert, kan niet anders dan tot de conclusie komen dat er zich in de naoorlogse periode, net als in veel plaatsen in de wereld, een enorme explosie van verstedelijking heeft voorgedaan. Deze exploderende stad beperkt zich niet alleen tot de morfologie maar beïnvloedt ook in sterke mate het leefpatroon van haar bewoners.

De groei in welvaart en de technologische ontwikkeling hebben een enorme suburbanisatie tot gevolg gehad, die in Nederland met een sterk ruimtelijk ordeningsbeleid hebben geleid tot een betrekkelijk uniek ruimtelijk spreidingsmodel. Nederland - en in nog sterkere mate de Zuidvleugel en de Randstad - neemt wat dat betreft in Europa een uitzonderingspositie in. Nergens is de bevolkingsdichtheid echt hoog en toch is het het dichtstbevolkte land ter wereld.

Bevolkingskernen van min of meer dezelfde omvang ontstonden, met onderling een vrij zwakke hiërarchie. Netwerken werden uitgebouwd om deze groei te accommoderen, maar ze verschilde in opbouw niet wezenlijk van de bestaande structuur.

Ook mondialisering beïnvloedde deze ontwikkeling in steeds grotere mate, met als gevolg een verregaande schaalvergroting met een uitsortering van functies, bijvoorbeeld de grote main- en greenport functies, en tegelijkertijd een verdere specialisering en een herwaardering van dichtheid van activiteiten in stedelijke kernen.

Deze ruimtelijke situatie zijn we een netwerkstad gaan noemen:

Een stad die zich:

- Op verschillende schaalniveaus tegelijk afspeelt;
- waarbij niet ruimte maar tijd maatgevend is, dus niet wat dichtbij is, maar wat bereikbaar is en kenbaar is;

die bestaat uit meerdere onderling verbonden kernen, met geringe hiërarchie' maar met een steeds grotere specialisering; en met bewegingspatronen die in hoge mate chaotisch verlopen, kriskras en zonder hiërarchie.

In de praktijk betekent dit simpelweg dat mensen die in dit gebied wonen en werken het gebied steeds meer als één geheel beschouwen voor het vinden van een geschikte woning en goede baan, maar ook steeds vaker voor andere activiteiten: recreatie, cultuur en *leisure*.

De regionale schaal wordt daarmee als organiseerde schaal relevant voor de stedelijke ontwikkeling. Deze vervangt de bestaande schaalniveaus niet, maar voegt wel een laag toe met een eigen logica en dynamiek. Het aanspreken van deze schaal is bovendien noodzakelijk om de voordelen die de agglomeratie van kernen heeft te kunnen benutten.

De Zuidvleugel is wat dat betreft nog te veel een verzameling losstaande steden en presteert door dit gebrek aan samenhang ondermaats. In vergelijking met andere stedelijke regio's van zelfde grootte is de potentiële welvaart van de Zuidvleugel daardoor vele malen groter dan de actuele welvaart. We halen simpelweg niet het onderste kan.

INHOUD

Wat is er aan de hand in de Zuidvleugel van de Randstad?

Er lijkt een wijdverbreid misverstand te bestaan dat de ruimtelijke ordening van de regio met het realiseren van een aantal belangrijke projecten is gewaarborgd. Afzonderlijke projecten kunnen echter niet de kwaliteit genereren die als standaard geldt voor een concurrerende samenhangende regio. In de netwerkstad hangt alles met alles samen in een toenemend complex samenspel van economische, sociale en ruimtelijke factoren.

In het Atelier Zuidvleugel zijn we tot de slotsom gekomen dat in de fase van ontwikkeling waarin de Zuidvleugel zich bevindt er geen enkel nut is voor grootse en meeslepende projecten en visies.

Het draagvlak van de grote hoeveelheid partijen die hierbij betrokken moeten worden ontbreekt ervoor, door de afwezigheid van herkenbare waarden die verbonden zijn met de schaal van de regio .

De opgave is dan ook geen *grands projets*, maar eerder een radicaal inzetten op een basaal programma van nieuwe basisvoorwaarden voor de regionale schaal.

Kijk niet naar het visionaire, maar kijk naar het voorwaardelijke, het instrumentele. Ga niet voor het beste, maar bereik het noodzakelijke. Wat noodzakelijk is wordt gedefinieerd door de randvoorwaarden die de netwerkstad ons oplegt.

In betrekkelijke luwte kan zich in het Zuiden van de Randstad zo een omslag gaan voltrekken. Een omslag in de manier waarop we de ruimtelijke inrichting van een gebied organiseren.

Dit betekent ten minste drie dingen:

In de eerste plaats gaat het om het inzetten op **een andere kijk op bereikbaarheid**. In plaats van denken in knelpunten, denken in netwerken waarbij plaatsafhankelijke bereikbaarheidsprofielen een relatie tussen ruimtelijk programma en vervoersstromen leggen.

Een van de gevolgen hiervan is dat we de bestaande, nog uit de 19^e eeuw stammende, infrastructuur moeten transformeren tot een infrastructuur die als een regionaal netwerk functioneert. Te beginnen met het openbaar vervoer. Maak een metro voor de Zuidkant van de Randstad, als opstap naar meer.

Dat is niet alleen werken aan de spoorstaven maar juist ook kijken naar het ruimtelijke programma dat erdoor wordt beïnvloed.

De gebieden rond de huidige infrastructuur is versloft, vergeten en dikwijls in handen van grote partijen die veel te lang afwachten. Werk aan diversiteit van de stops - niet overal hetzelfde - en gebruik de specifieke kwaliteit van elk van de punten in het netwerk.

Wees moedig in de consequenties van deze transformatie, maak een vervoersautoriteit voor de Randstad, te beginnen bij de Zuidvleugel. Daarnaast blijven structurele investeringen in het netwerk van levensbelang: capaciteit mag niet achterblijven!

Ten tweede betekent dit het organiseren van de verstedelijking langs de lijnen van **nieuwe samenhang tussen wonen, werken, cultuur en recreatie**. Vitaliteit van het stedelijk gebied, maar ook het rendement van de regio, hangt af van het versterken van deze samenhang. Inzicht in waar welk programma het beste op zijn plek is, levert niet alleen voordeel voor een goede inbedding van nieuwe functies, het toont ook waar structurele investeringen noodzakelijk zijn en waar die ook echt aan samenhang voor de regio bijdragen.

Organiseer met andere woorden het fourageergebied van de randstedeling. Dat betekent verfijnder nadenken over waar mensen wonen en werken en vooral waar mensen zowel wonen als werken. De monofunctionaliteit van grote delen van de Zuidvleugel moet en kan worden aangepakt. Samenhang kun je maken!

Ten derde betekent dit het vinden van een **nieuwe ruimtelijke structuur voor het regionale schaalniveau**. Deze komt voor de Zuidvleugel niet voort uit de stad en de stedelijke ontwikkeling, maar uit de vorm en samenhang van de open groene gebieden.

Door het in snel tempo wegvallen van de traditionele grondgebonden landbouw is het ooit zo beeldbepalende polderlandschap moedeloos en troosteloos inelkaar aan het zakken. Tegelijkertijd stapelen de claims om de open ruimte zich op. Er is een verandering van perceptie nodig om de open groene gebieden niet langer als 'buitengebied' te zien maar als deel van de stedelijke situatie. Daar ontleent het primair zijn bestaansrecht aan.

Maak binnen dit ruimtelijk kader gebruik van synergie tussen bestaande functies en nieuwe claims. Maak de inrichting van de open groene ruimte en niet de steden tot de primaire ruimtelijke structuur van de regio - een omkering van de contramal, als stedelijk systeem!

Vanmiddag is er over deze drie onderwerpen in detail gesproken, zoals deze zijn uitgewerkt in een aantal belangrijke projecten van het atelier: Ruimte en lijn, over de Stedenbaan en de mogelijkheden die dat biedt, De 9 Steden over sociaal-economische samenhang en Tussenruimte over de rol van de open groene gebieden op het regionale schaalniveau.

Drie thema's die leidend kunnen worden voor de ontwikkeling van de Zuidvleugel en het nieuwe regionale denken:

Hoe moeten we de opgaven benaderen?

Ten eerste **uitgaan van het bestaande**. Voor de echte ruimtelijke ontwikkeling geldt, dat je heel goed gebruik moet maken van het bestaande, heel precies moet weten welke veranderingen gaande zijn en hoe hiermee kan worden omgegaan. Er is in het atelier dan ook bewust gekozen voor een aanpak die zich kenmerkt door minitieuw onderzoek en een zekere bescheidenheid over de effecten van het werk. Dat wil niet zeggen dat er geen invloed vanuit gaat, sterker nog de basale insteek helpt! Lokale partijen herkennen hun belang en gaan inzien hoe kan worden bijgedragen aan een grotere schaal.

Ten tweede **werken aan het denken door de schaalniveaus** heen. Door analyse van effecten op verschillende schaalniveaus, hebben we het onszelf bij de uitwerking van de projecten soms lastig gemaakt. Een hoog detailniveau relateren aan ontwikkelingen op een groot schaalniveau is niet eenvoudig, maar de stand der techniek maakt het mogelijk en dat betekent ook dat we er gebruik van moeten maken. Uiteindelijk heeft dit goed uitgepakt, de ontwikkeling van nieuwe onderzoeksmethoden die aan het regionale ontwerp bijdragen moet verder worden uitgebouwd.

En als laatste inzetten op een veel sterkere en verregaande **intersectoraliteit**. Intersectorale analyse is één van de noodzakelijke onderzoeksmethoden. Het is een andere manier om te kijken naar de netwerkstad, in contrast met een conventionele analyse. Kijkend vanuit de nieuwe eisen uit de samenleving moet in ruimte, programma en in beleid een veel grotere uitwisseling plaatsvinden. Bestaande ideeën over programma en verantwoordelijkheden moeten daarmee op de proef worden gesteld.

CONCLUSIE

Dames en heren, Atelier Zuidvleugel heeft in de afgelopen 2,5 jaar met velen van u met plezier samengewerkt. We hebben nieuwe inzichten verkregen, denkbeelden ontwikkeld en deze op de agenda gezet.

Er ligt hiermee een vervolgoopgave, waarin Atelier Zuidvleugel geen rol meer zal spelen, de vandaag vertegenwoordigde partijen en organisaties des te meer.

Wat laat het atelier achter?

Het atelier zal naast de vele deelproducten en het publieke en vakmatige debat, eindigen met drie grote publicaties. U hebt ze gezien:

Ruimte en Lijn, over de Stedenbaan, verschenen eind 2006.

Het vandaag gepresenteerde Tussenruimte, met een niet mis te verstaan pleidooi voor een andere aanpak voor de ruimtelijke structuur van de Zuidvleugel.

En binnenkort de oogstrelende publicatie De 9 Steden, over samenhang tussen ruimtelijke en sociaal-economische perspectieven.

Later dit jaar zal nog de eindpublicatie verschijnen. Dat zal gaan over het atelier zelf, de resultaten en concrete aanbevelingen aan specifieke partijen voor het vervolg.

Het voeren van het gesprek

Het gesprek over regionale samenhang en ontwerp moet op ieder niveau verder gevoerd worden. Het vakdebat moet verdere naar buiten. Het atelier heeft dat gedaan.

We hebben dat gedaan in publieke debatten, vele workshops en een internationaal symposium over de omgang met open groene gebieden. Maar ook met een artistieke interpretatie van het landschap: Panorama Zuidvleugel. Het op een andere manier onder de aandacht brengen van de waarde van ruimte voor een breed publiek.

En we hebben het gedaan door het organiseren van een serie lezingen van internationale vaandeldragers van het regionale denken, die – hier in het NAI -van replek werden voorzien door Nederlandse tegenhangers. Ook vanavond zal een soortgelijk gesprek ontstaan, waarin Joost Schrijnen de eer heeft de serie af te sluiten in replek op Josep Anton Acebillo uit Barcelona.

Het is de rol van Atelier Zuidvleugel geweest om de grond bouwrijp te maken voor onderwerpen die de gehele regio bestrijken. Niet om projecten uit te werken, maar om voorbereidend werk te verrichten, waarop door de bestaande partijen - zowel vanuit markt als overheid - voorgesorteerd kan worden. Binnen deze verantwoordelijkheden moet hierop worden voortgebouwd. Met uitwerkingen in projecten en plannen die betekenis hebben voor de schaal van de Zuidvleugel

Opdrachtgeverschap

Behalve voor het project Stedenbaan gold vaak, dat er voor de in het werkprogramma beschreven projecten weliswaar draagvlak bij de partners was, maar geen duidelijke eigenaar van het probleem. De zoektocht was dus naar de opdrachtgever, wie is de eigenaar van deze opgave?

Het organiseren van de opdrachtgever is daarmee een belangrijk deel van het werk geworden. Dit betekent dat in de looptijd van het atelier steeds duidelijker over de onderwerpen met de buitenwereld is gecommuniceerd en dat ook op hoger management en bestuurlijk niveau meer organiserend vermogen noodzakelijk was. Dit bleek moeilijk en ging gepaard met wisselend succes. Het vinden van de opdrachtgever is echter een integraal deel van het verkennende werk dat het atelier heeft gedaan.

Naast fans van het eerste uur ontstond een tweede schare 'ambassadeurs'. In vele gremia hebben zij invloed uitgeoefend, om de resultaten uit het atelierwerk serieus te nemen en ervoor zorg te dragen dat hieraan door de verschillende partners ook een bijdrage werd geleverd. Bij het organiseren van opdrachtgevers voor de verschillende projecten hebben deze ambassadeurs een belangrijke rol gespeeld.

Ook de borging van de resultaten in de beleidsvorming werd beter. Niet alleen bij overheidspartijen werd de naam van het atelier gevestigd. De samenwerking met de verschillende universiteiten leidde tot sterker banden met de onderzoekswereld. Ook marktpartijen, vooral die net op de schaal van de Zuidvleugel gingen opereren, kwamen in het atelier langs om mee te werken of kennis op te doen.

The team

I have to apologize to the team of the atelier for letting them work so hard in the past 28 months, with little baring but at least traveling on an exciting course.

It is important to realize that most of the people in the atelier have traveled from afar to see a new reality being envisioned, one of increasing complexity and a scale jump in research and design to the level of the region and to see this being put into practice.

The team will be dismantled by the end of next week. This needs to go not without notice. The *fine fleur*, when it comes to the new conduct of regional planning, will be coming on the streets late next week. I can only advise our public to take notice of this opportunity.

I wish each and every one of the team the best and hope that the past 2 years will prove to be fertile ground for further endeavors.

Georganiseerde intelligentie

De druk die op het atelierteam is gelegd mag niet onopgemerkt gaan, omdat het mij onvoldoende is gelukt bij de verschillende partners de medewerking los te krijgen die het intensieve inhoudelijke werk aan de Zuidvleugel vraagt.

Dit roept een aantal vragen op: Is het atelier voldoende aansprekend geweest?

Is er voldoende duidelijk gemaakt wie welke taak op zich kon nemen? Is de bereidheid en nadruk van het werk van de vele inhoudelijk goed geëquipeerde ambtenaren niet genoeg uitgedaagd?

Anderzijds hadden de ambtelijke en bestuurlijke structuren moeite om te gaan met de vrije rol die het atelier had. Het gevaar ontstond dat met te veel nadruk op het weliswaar gezamenlijk geformuleerde eigen werkprogramma, het atelier te veel zou gaan opereren als zelfstandig bureau.

Maarten Hajer sprak vorige week nog op deze plek over dit onderwerp. Hij betoogde dat in het landsbestuur, en zeker als het gaat om de ruimtelijke ordening, de bureaucratie werkt als geheugen, dat het een eigen vakmatige opvatting moet hebben en dat het de continuïteit in opgave moet waarborgen.

De visie voor de Zuidvleugel had de provincie natuurlijk zelf kunnen en moeten trekken. Externe bureaus, en ik steek dan de hand in eigen boezem, kunnen de belangrijke ruimtelijke opgaven werkelijk niet beter oplossen. Inhoudelijke kennis en vooral de betrokkenheid, het geheugen en het benodigde doorzettingsvermogen liggen bij de provincie en de andere overheden zelf.

Continuïteit van de opgave

In de twee en een half jaar dat Atelier Zuidvleugel bestaat is er een enorme hoeveelheid werk verzet. Er is ook veel veranderd rondom het atelier. Met het nieuwe

kabinet is de nadruk van het rijksbeleid verschoven, van de vleugelaanpak naar de Randstad als geheel. Dit heeft gevolgen voor de bestuurlijke opgave maar de opgave voor de regionale planning verandert hier niet wezenlijk door!

Afsluiting

Voor veel buitenstaanders is het moeilijk te begrijpen dat het atelier nu stopt. Terugkijkend is het duidelijk dat voor veel ingewikkelde inhoudelijke opgaven, het maken van opdrachtgeverschap en het leggen van verbanden met andere partijen uit maatschappij, markt en wetenschap, de looptijd van het atelier kort is. In de door heftige politieke ontwikkelingen gevormde bestuurlijke realiteit blijkt echter dat deze periode lang genoeg is om van experiment tot oudgediende te worden. En dat moeten we voorkomen.

En ik dank daarom persoonlijk,

Joost Schrijnen, voor een fantastische en onmogelijke opgave,
De Provincie Zuid-Holland, voor het zijn van een genereuze gastheer en het toelaten van de georganiseerde chaos die het atelier met zich meebracht. Bijzondere vermelding gaat uit naar de beveiliging, voor getoonde coulance bij overmatig overwerk.

Maar ik dank ook vooral al de mensen die hebben bij gedragen aan het inhoudelijke werk, die middagen in het atelier investeerden, zonder dat ze wisten waar ze weer mee naar huis zouden gaan.

We zijn met het atelier tot een einde gekomen, maar het werk gaat door. Het is aan u!

Paul Gerretsen,
Atelier Zuidvleugel
1 november 2007